ALTERNATOR
Misliti znanost.

Dvakrat postavljena cerkev

4. 11. 2021

Številka: 45/2021

Avtor:

- Franci Lazarini

Foto: Arne Hodalič

Prestavljanje kipov in drugih javnih spomenikov, še zlasti pa njihovo umikanje v muzejske depoje v času družbenih sprememb, sta vsakomur dobro poznana, redkeje pa pomislimo na to, da bi bile lahko na drugo lokacijo prenesene tudi celotne zgodovinsko in kulturno pomembne stavbe. Morda najbolj znan, brez dvoma pa najbolj odmeven primer je prestavitev dveh staroegipčanskih templjev v Abu Simblu (https://en.unesco.org/70years/abu_simbel_safeguarding_heritage) , ki so ju med letoma 1964 in 1968 pod budnim očesom arheologov iz celega sveta in z uporabo za tiste čase najsodobnejše tehnologije premaknili zaradi gradnje Asuanskega jezu. Manj znano pa je, da imamo tudi v Ljubljani, in sicer za Bežigradom, primer translocirane arhitekture in to navkljub dejstvu, da gre za delo našega največjega arhitekta Jožeta Plečnika (https://uifs.zrc-sazu.si/sl/publikacije/joze-plecnik) . Pozabljena zgodba šele v zadnjem času, zlasti preko dokumentarnega filma *Plečnikov skriti biser* (https://www.fegusfilm.com/plecnikov-skriti-biser) , počasi prihaja v zavest javnosti.

Bežigrad, severni predel Ljubljane, je bil še ob koncu prve svetovne vojne redko poseljeno področje z maloštevilnimi enodružinskimi hišami, delavsko kolonijo, nekaj tovarnami in vojašnico, osrednje mesto pa je zavzemala baročna cerkvica sv. Krištofa (http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-5BFJCQ40) , obdana s tedaj že opuščenim, nekdaj pa osrednjim ljubljanskim pokopališčem. S priseljevanjem novih prebivalcev v dvajsetih letih 20. stoletja se je pričel nesluten razvoj četrti, žal pa je pozidava potekala precej stihijsko. Nujno potrebno je bilo izdelati nov, sodoben urbanistični načrt, h kateremu je vodja mestnega gradbenega urada inženir Matko Prelovšek (https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi458819/) povabil Jožeta Plečnika, ki je precej pozornosti namenil prav območju nekdanjega pokopališča (https://www.academia.edu/42078851/_Prekrasni_arhitektov_sen_o_na%C5%A1em_Pantheonu_Ple%C4%8Dnikovi_neuresni%C4%8Deni_na%C4%8Drt_za_slavnostno_pokopali%C5%A1%C4%8De_zaslu . V istem času se je vse več ljudi začelo zavzemati za ustanovitev samostojne župnije za Bežigradom, da vernikom ne bi bilo več treba hoditi v oddaljeno cerkev sv. Petra, za normalno delovanje župnije pa so potrebovali tudi večjo cerkev, saj obstoječa za povečano število vernikov ni več zadoščala. Leta 1928 se je kot stalni duhovnik pri cerkvi sv. Krištofa naselil frančiškan pater Kazimir Zakrajšek (https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi854497/) , ki je bil več kot dve desetletji izseljeniški duhovnik v Združenih državah Amerike, kjer je deloval zlasti med slovenskimi, hrvaškimi in slovaškimi verniki. Pri svojem pastoralnem delovanju je uvedel vrsto novosti, ki so bile uveljavljene v Ameriki, med drugim je cerkev sv. Krištofa kot prva ljubljanska cerkev dobila centralno ogrevanje, kar je sprožilo negodovanje nekaterih Ljubljančanov. Neposredno po prihodu za Bežigrad je Zakrajšek sprožil vse postopke za pridobitev potrebnih dovoljenj, a je bila pot do nove župnije in večje cerkve še dolga in težavna. P. Kazimir se pri tem ni srečeval le z nasprotovanjem liberalnih banovinskih in občinskih oblasti, temveč tudi z nagajanjem znotraj lastnega reda, ključna za uspeh pa je bila podpora ljubljanskega škofa dr. Antona Bonaventure Jegliča in njegovega naslednika dr. Gregorija Rožmana.

Po vrsti zapletov je bila samostojna župnija ustanovljena 1. januarja 1934, že pred tem pa se je pričela gradnja »prizidka« k cerkvi sv. Krištofa. Hitro je namreč postalo jasno, da finančna sredstva ne bodo zadoščala za novo monumentalno svetišče, zato so začeli premišljati o povečavi starega. Po nekaj, resnici na ljubo slabih predlogih, kako zasnovati prizidek, se je v dogajanje vmešal pisatelj in duhovnik Fran Saleški Finžgar, ki je v tistem času živel za Bežigradom in p. Zakrajšku pomagal pri pastoralnem delu. Predlagal mu je, naj se obrne na Jožeta Plečnika. Slednji je izdelal načrte za cerkev, ki bi jo prizidali stari pokopališki cerkvici. Zasnoval jih je izjemno domiselno, tako da nova, precej večja stavba ni preglasila stare, ki je – tudi zaradi zvonika in bogatejšega okrasa na pročelju – še zmeraj predstavljala vizualni poudarek celotnega objekta. V notranjščini je arhitekt prehod med novo in staro zgradbo, ki je prevzela vlogo kapele za zasebno pobožnost, genialno rešil z vmesnim trikotnim prostorom, urejenim v kapelo Žalostne Matere Božje. Zavetnika med letoma 1933 in 1934 prizidane cerkve sta postala slovanska apostola sv. Ciril in Metod, njena posvetitev 1. julija 1934 pa se je v mestno zgodovino zapisala kot velikanska in odmevna verska manifestacija.

V letih, ki so sledila, je cerkev postopoma dobivala kvalitetno opremo, za katero je načrte večinoma izdelal Plečnik, pri njeni izdelavi pa so sodelovali vidni slovenski umetniki, npr. arhitekt Vinko Glanz (https://plus.si.cobiss.net/opac7/bib/2346116) , kiparja Tine Kos (https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi292455/) in Božo Pengov (http://www.mariborart.si/osebnost/-/article-display/bozidar-pengov) ter slikarja Slavko Pengov (https://plus.si.cobiss.net/opac7/bib/50633314#full) in Izidor Mole (https://plus.si.cobiss.net/opac7/bib/6371895) . Opremljanje se je kljub vsesplošnem pomanjkanju nadaljevalo tudi po drugi svetovni vojni. Zato je še toliko bolj odjeknila nepričakovana odločitev tedanjih mestnih oblasti, ki so leta 1954 na mestu cerkve in v njeni neposredni okolici sklenile zgraditi Gospodarsko razstavišče, nov sejemski prostor, s katerim so nadomestili med vojno propadle paviljone Ljubljanskega velesejma (http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-CXGZP0CW) na obrobju Tivolija. Projekti za razstavišče so predvideli tudi rušitev cerkve, zato so kmalu stekli postopki za razlastitev župnije. Tedanji župnik p. Krizolog Zajec se je skupaj z ljubljanskim pomožnim škofom Antonom Vovkom na več ravneh zavzemal za spremembo nesmiselnih načrtov, na podlagi katerih bi Ljubljana izgubila ne le Plečnikovo mojstrovino, temveč tudi baročno cerkvico sv. Krištofa, ki je imela kot nekdanja pokopališka cerkev za Ljubljančane velik simbolni pomen. Starejši župljani vedo povedati, da naj bi se župnik za pomoč obrnil celo na samega jugoslovanskega predsednika Josipa Broza - Tita, vendar tega v arhivskih virih tako ljubljanskih kot tudi beograjskih arhivov ni bilo mogoče ne potrditi ne ovreči. Spet drugi omenjajo Zajčeve stike z vodilnim slovenskim komunističnim politikom Ivanom Mačkom - Matijo, s katerim sta se poznala še iz predvojnih let. Vsebine vseh pogovorov s predstavniki republiških oblasti in celotnega ozadja dogodkov, ki so sledili, bržkone ne bomo poznali nikoli, zato lahko dogajanje rekonstruiramo le v grobih obrisih. Kot je razvidno iz ohranjenih dokumentov, je župniku in škofu sprva uspelo doseči, da bo porušeno le župnišče, cerkvi pa naj bi ostali ter bili smiselno vključeni v nastajajoči sejemski kompleks. V letu 1957 pa se je situacija precej poslabšala, pri čemer lahko le ugibamo, kakšno vlogo je pri spremenjenem odnosu oblasti imela odločitev Zveze komunistov Jugoslavije, da bo med 22. in 26. aprilom 1958 na Gospodarskem

razstavišču potekal 7. kongres jugoslovanske partije. Pritiski na bežigrajsko župnijo so postali vse večji, zato sta škof Anton Vovk in župnik Krizolog Zajec avgusta 1957 pristala na nenavadno ponudbo tedanjih oblasti, in sicer da se Plečnikov del bežigrajske cerkve prestavi na drugo lokacijo na območju župnije, medtem ko se baročna cerkev sv. Krištofa podre. Župnija je tako Gospodarskemu razstavišču prepustila zemljišče, na katerem je stala cerkev, Gospodarsko razstavišče pa je v zameno priskrbelo novo parcelo na Vodovodni cesti, prav tako pa je plačalo podiranje cerkve in njeno ponovno postavitev. Z drugimi besedami: celotno prestavitev cerkve je na lastne stroške izvedla komunistična oblast preko svojega podjetja, kar je unikum v slovenskem prostoru, pa tudi znotraj nekdanjega vzhodnega bloka so bili takšni dogodki nekaj povsem neobičajnega.

Zaradi bližajočega se partijskega kongresa so gradbena dela potekala izredno hitro, samo rušenje pa je potekalo postopoma, tako da so lahko ves čas kolikor toliko nemoteno opravljali verske obrede. Gradbena dela so pričeli 11. novembra 1957 z izkopom temeljev na novi lokaciji, 8. decembra je bila v cerkvi sv. Cirila in Metoda zadnja maša, potem so jo začeli podirati. Nazadnje je na vrsto prišla tudi odstranitev baročne cerkve, v kateri so obredi zadnjič potekali 16. februarja 1958, dva meseca pred začetkom 7. kongresa Zveze komunistov Jugoslavije. Že marca je bila cerkev na Vodovodni cesti dokončana v tolikšni meri, da so v njej lahko potekale nedeljske maše, do konca leta pa sta bila, finančnim težavam navkljub, gradnja in opremljanje končana, tako da je pomožni škof Anton Vovk 16. novembra 1958, manj kot leto dni po začetku prestavitve, opravil posvetitev. Prvotna lokacija bežigrajske cerkve je bila za potrebe kongresa provizorično urejena, leta 1960 pa je njenem mestu zrastel Paviljon Jurček (http://www.evidenca.org/?object=23) . Jože Plečnik omenjenih dogodkov ni dočakal, saj je umrl 7. januarja 1957, zato je celotno prestavitev vodil njegov učenec in zadnji asistent Tone Bitenc (https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1018480/) , ki se je tudi v povojnih časih ukvarjal s cerkveno arhitekturo. Arhitekt je v celoti ohranil gabarite učiteljeve stavbe, poskrbel, da so vzidani vsi iz prejšnje lokacije preneseni arhitekturni členi (okenski okvirji ipd.), hkrati pa je arhitekturo smiselno prilagodil dejstvu, da je bila na novo parcelo prestavljena le Plečnikova stavba, ne pa tudi baročna cerkev sv. Krištofa, ki je mojstru predstavljala izhodišče za načrtovanje. Bitenčeva izjemna zasluga je, da je ponovno postavljena cerkev ohranila vse značilnosti Plečnikove arhitekture. Še več, po mnenju starejših župljanov mu je docela uspelo ohraniti vzdušje, ki je vladalo v cerkvi, ko je bila ta še na stari lokaciji.

Precej dolgotrajnejše kot prestavitev cerkve pa je bilo urejanje njene okolice, saj je bila ta zanemarjena, med stanovanjske bloke stisnjeno cerkev pa so obdajala provizorična pritlična skladišča, z izpraznitvijo katerih je prejšnji uporabnik, podjetje Cementar, zavlačeval. Prestavljeno svetišče tudi ni imelo zvonika, saj je imela tega le Krištofova cerkev, to pa je povzročalo še dodatne zaplete. Za razrešitev navedenih težav je zaslužen p. Roman Tominec (https://plus.si.cobiss.net/opac7/bib/5271386) , ki je leta 1959 prevzel vodenje bežigrajske župnije. Kljub mnogim oviram s strani tedanjih občinskih oblasti, ki so med drugim preprečile, da bi bil zvonik višji od okoliških stavb, mu je uspelo, da je bil v letih 1964–1967 po Bitenčevih načrtih zgrajen modernističen zvonik, v katerem je tudi prostor za tri veroučne učilnice. Poleg tega se je ta zvonik kot prvi v Ljubljani ponašal z avtomatskim zvonjenjem. Na prehodu šestdesetih v sedemdeseta leta se je Tominec lotil tudi urejanja cerkvene okolice, kjer je po njegovi zamisli nastal Park miru, ki je kmalu postal priljubljen prostor zbiranja župljanov. Kot zanimivost povejmo, da oba vhoda v park krasijo kamnite maske, delo kiparja Borisa Kalina (https://www.sazu.si/clani/boris-kalin) , ki so prvotno krasile dvorano Serafinskega kolegija na Nazorjevi ulici. Slednje je pater rešil, ko so jih povojni uporabniki stavbe, Akademija za gledališče, radio, film in televizijo ter Mestno gledališče ljubljansko, odstranili.

P. Roman Tominec, ki je bil vrsto let predavatelj cerkvene umetnosti na ljubljanski Teološki fakulteti in je imel izjemen odnos do Plečnikovega dela – in to v času, ko je bil arhitekt tudi v umetnostnozgodovinskih krogih pogosto podcenjen – je k vsakemu posegu v cerkveni prostor pristopal izjemno subtilno. Prav Tomincu in Bitencu smo lahko hvaležni, da tudi posegi kasnejših desetletij, ki so jih med drugim narekovale spremembe liturgije po drugem vatikanskem koncilu, v ničemer niso skazili Plečnikove mojstrovine. Še več, nova dela, h katerim so bili vselej pritegnjeni najboljši slovenski cerkveni umetniki, npr. slikar Stane Kregar (https://plus.si.cobiss.net/opac7/bib/265241856) , uspešno sobivajo s Plečnikovimi stvaritvami in jih v marsičem dopolnjujejo. Prestavitev bežigrajske cerkve je brez dvoma izjemno dejanje v zgodovini slovenske arhitekture pa tudi v ljubljanski politični, verski in urbanistični zgodovini. S prestavitvijo je pristojnim uspelo ohraniti Plečnikovo mojstrovino, ki je na novi lokaciji resda nekoliko »skrita«, a se je nova, od vsakodnevnega vrveža nekoliko umaknjena parcela v marsikaterem pogledu izkazala za prednost pred hrupnim in prometno obremenjenim območjem ob današnji Dunajski cesti.